

Оксана Гоцур

кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри маркетингу
Львівського торговельно-економічного
університету,
o_hotsur@ukr.net

МЕДІА І МІЖКОНФЕСІЙНІ КОНФЛІКТИ: ПРОБЛЕМАТИКА, КОНЦЕПТИ І ВІЗІЇ

© Гоцур Оксана, 2020

Проаналізовано тему міжконфесійних конфліктів у медіа. Закцентовано на актуальності дослідження, що зумовлено процесами церковно-релігійного життя держави. Інша причина актуальності зумовлена внутрішньополітичними процесами в Україні, які сформовані певними суспільно-політичними зрушеннями (виборчі процеси, революції тощо), а також геополітичним впливом Росії на державу через Церкву. Власне ці аспекти проблематики можна виокремити із журналістських матеріалів. Також вони є основою візій.

Останні наукові розвідки у сфері соціальних комунікацій лише частково розкривають проблему міжконфесійних конфліктів.

Висвітлити тему допомогли такі методи дослідження, як контент-аналіз, синтез та узагальнення, а також аксіологічний та соціально-комунікаційний підходи.

З'ясовано, що проблематику міжконфесійних конфліктів медіа висвітлюють з позицій концептів *боротьба за майно*, *УПЦ МП як російська зброя*, *інспірація*, *взаємотручання держави та Церкви*, *національний дух*, *томос*.

Огляд матеріалів медіа засвідчив тенденцію до зміни акцентів у висвітленні міжконфесійних конфліктів у зв'язку з реальними наслідками отримання томосу про автокефалію Української Церкви. Якщо до 2019 р. медіа розглядали конфлікти між УПЦ МП – УПЦ КП, то вже згодом основними лініями журналістських матеріалів стали УПЦ МП – ПЦУ, УПЦ КП – ПЦУ.

Аналіз медійних текстів також показав, що конфлікти, пов'язані з УГКЦ та іншими релігійними групами, належно не висвітлено.

Виокремлено проблему у сфері мас-медійного висвітлення міжконфесійних конфліктів – нерівномірність частоти появи матеріалів у регіональних та загальноукраїнських інтернет-виданнях.

Ключові слова: міжконфесійні конфлікти; медіа; медійне висвітлення; візія; концепт; церковно-релігійна проблематика; ПЦУ; УПЦ КП; УПЦ МП; УГКЦ.

Oksana Hotsur

MEDIA AND INTER-CONFESSIONAL CONFLICTS: THE PROBLEM, CONCEPTS AND VISIONS

The article analyzes the topic of interfaith conflicts in the media. Attention is paid to the relevance of the research, which is caused by the processes of church and religious life of the

state. Another reason for the urgency is due to the internal political processes in Ukraine. These processes are shaped by certain socio-political shifts (electoral processes, revolutions, etc.), as well as Russia's geopolitical influence on the state through the Church. Actually, these aspects of the problem can be distinguished from journalistic materials. They are also the basis of visions.

Recent research on social communications has only partially revealed the problem of interfaith conflicts.

Research methods such as content analysis, synthesis and generalization, as well as axiological and social communication approaches have helped to uncover the topic.

Recent research on social communications has only partially revealed the problem of interfaith conflicts.

A review of the media showed a tendency to change the focus on inter-denominational conflicts due to the real effects of obtaining a volume on the autocephaly of the Ukrainian Church. If by 2019 the media had considered conflicts between the UOC MP–UOC KPC, then soon the main lines of journalistic materials were the UOC MP–PCU, the UOC KP–PCU.

Analysis of the media texts also revealed that the conflicts related to the UGCC and other religious groups were not adequately covered.

The problem of mass media coverage of interdenominational conflicts – the uneven frequency of the appearance of materials in regional and Ukrainian Internet editions was singled out.

Key words: interfaith conflicts; media; media coverage; vision; concept; church and religious issues; OCU; UOC KP; UOC MP; UGCC.

Постановка проблеми. Міжконфесійні конфлікти є темою буття українського суспільства. Навколо неї часто спекулюють українські політики, і це особливо показують кожні парламентські чи президентські вибори. Самі ж конфлікти, маючи з одного боку історичне підґрунтя, а з іншого – коріння сучасного суспільно-політичного життя, крім політиків, живлять і самі очільники різних церковно-релігійних громад, які діють на території України.

Здобуття незалежності України поклало початок змінам в усіх державотворчих та суспільно-утоворювальних сферах життя країни. Ці зміни зачепили і церкву: повний вихід УГКЦ на всеукраїнський рівень, зміни в устрою Української православної Церкви, яка існувала навіть у радянський період, а саме – виокремлення УПЦ Київського Патріархату та УПЦ Московського Патріархату. Окремо потрібно згадати про відновлення діяльності УАПЦ та РКЦ. Інші релігійні групи також отримують шанс на діяльність у незалежній Україні.

Медіа, стаючи сповна “четвертою владою”, висвітлюють усі зазначені процеси. Потрібно зауважити, що наступний надзвичайний медійний сплеск супроводжував іншу важливу за наслідками у всеукраїнському та світовому масштабах подію – Вселенський Патріарх вручив томос про автокефалію Православної Церкви України. Власне, мас-медіа акцентували насамперед на політичному аспекті події з огляду на те, що фактично томос став інструментом у PR-технологіях на президентських виборах 2019 р. Інша річ, хто з кандидатів і в яких цілях цим скористався. І до речі, Церкву намагалися завжди використати у різних виборчих перегонах і різні політичні керівники України.

Саме автокефалія ПЦУ стала тією історичною подією, яка змінила церковно-релігійний ландшафт держави. По-перше, на внутрішній арені томос зняв усі маски з православних церковних лідерів та зламусував суспільну думку щодо власної Української Православної Церкви, без приставок МП чи КП. По-друге, у геополітичному контексті подія засвідчила, наскільки внутрішня українська церковно-релігійна сфера життєво важлива для Росії.

Російсько-українська війна також виявила міжконфесійні конфлікти: українських воїнів відмовлялися відспівувати у храмах та хоронити священники УПЦ МП. Власне, соціальні медіа першими зреагували на це.

Метою наукової розвідки є соціально-комунікаційне систематизування матеріалів, які висвітлюють міжконфесійні конфлікти.

Об'єкт – медійна парадигма міжконфесійних конфліктів в Україні з позицій концептуально-візійних та проблемних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Упродовж періоду незалежності держави проблема міжконфесійних конфліктів не так часто ставала об'єктом розвідок науковців. Ще у 1991 р. на сторінках журналу “Людина і світ” надрукована стаття В. Бондаренка “Міжконфесійний конфлікт на Україні: витоки, стан і шляхи подолання”. Вже тоді науковець зробив висновок про те, що усе церковно-релігійне життя в Україні характеризує поняття *конфлікт*. Його серцевиною, на думку В. Бондаренка, є взаємні претензії православ'я та греко-католицизму. “Вони загострились у широкому спектрі питань: від специфічного трактування ролі своїх церков в історичному минулому України та звинувачень у спробах монополізувати вплив на духовно-моральну сферу життя суспільства – до майнових суперечок і претензій за понесені збитки у роки сталінщини та застою” [1, с. 3], – пише науковець.

Конфлікти спричинені довговіковим перебуванням України під впливом Росії – така основна думка праці М. Палінчака “Релігійні конфлікти в сучасній Україні” [2], що вийшла у світ 2011 р. Саме внаслідок цього з'явилося багато історичних міфів, стереотипів та двозначностей у церковно-релігійній сфері. Наприклад, московська православна традиція довго насаджувала думку, що лише московська церква канонічна, найправильніша, оскільки походить зі Свято-Володимирівської традиції. А міжконфесійні конфлікти спричинені такими чинниками: політизація міжцерковних відносин, переведення багатьох міжконфесійних відносин у політичну площину, міжправославний розкол (саме існування трьох основних православних церков – явище аномальне і тимчасове) та майнове питання (недостатня забезпеченість релігійних організацій культовими спорудами).

Доволі чітко визначення міжконфесійних конфліктів дав відомий український релігієзнавець М. Бабій: “Міжконфесійний конфлікт – ситуація, яка виникає у відносинах між релігійними суб'єктами і характеризується загостренням суперечностей між ними й супроводжується жорстким протистоянням, ворожістю та конфронтацією, а нерідко і фізичним зіткненням” [3, с. 15].

У статті “Міжконфесійні конфлікти у контексті міжконфесійних ідентичностей” науковець зауважує, що на початку 90-х років минулого століття конфліктна аргументація представників основних конфесій зводилася переважно до організаційно-канонічних, кадрово-особистісних питань. Але на сучасному етапі міжцерковних відносин вона перемістилася у площину національних, державних ідентифікацій, набула характеру гострополітичних звинувачень. Окрім того, змістилася з ієрархічного та єпархіального рівнів до парафіяльного, до вимог до владних структур по суті усунути опонентів із сакрального поля України. Зрозуміло, що це робить сподівання на примирення чи поліпшення міжконфесійних стосунків у найближчій перспективі доволі проблематичними [4].

Також причини міжконфесійних конфліктів спробував у 2016 р. виокремити, пояснити і типологізувати В. Балух у науковій розвідці “Міжконфесійні конфлікти: причини, типологія, шляхи подолання” [5]. На його думку, детермінанти міжконфесійних і внутрішньоцерковних конфліктів глибоко кореняться в історичному, релігійно-догматичному і національному контекстах. Вказані детермінанти посилюються значною мірою соціально-політичними та економічними проблемами в соціумі.

Що стосується наукових розвідок у сфері соціальних комунікацій, то насправді таких досліджень, на жаль, обмаль. Заслужують на увагу, зокрема, напрацювання А. Бойко, а саме такі її дослідження, як “Характер висвітлення етнорелігійної проблематики у мас-медіа України” [6] (про некоректне висвітлення у медіа проблем православного та ісламського світу, про релігійні конфлікти, інспіровані різними спецслужбами), “Релігія в мас-медіа України” [7].

Науковець І. Скленак частково зачепив питання міжконфесійних конфліктів у статті “Сенсаційність чи правдивість і точність в інформаційних та аналітичних матеріалах релігійної тематики

(за публікаціями преси та інтернет-видань)” у частині дотримання журналістами стандартів, які розробила британська служба “BBC” [8].

Декілька років тому громадська організація “Детектор Медіа” підготувала та опублікувала спеціальний звіт “Долаючи бар’єри: Роль ЗМІ у висвітленні конфліктно-чутливих тем” [9]. Він містить кінцеві результати моніторингу телевізійного контенту на предмет конфліктної чутливості та того, як українські журналісти розуміють свою роль у висвітленні конфлікту. На жаль, основою для дослідження стала лише тема російсько-українського військового конфлікту.

Наукове осмислення церковно-релігійного життя в Україні після отримання томосу також, на жаль, відсутнє. Але саме такі дослідження показали б загальну парадигму зміни/сталості акцентів у висвітленні міжконфесійних конфліктів, які були і є сьогодні.

Методи дослідження. Соціально-комунікаційний та аксіологічний підходи, методи контент-аналізу, синтезу та узагальнення – основні методи, використані під час наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Проблематика висвітлення у медіа міжконфесійних конфліктів має характерні ознаки постановки. Перша ознака – це медійне висвітлення боротьби громади одного населеного пункту за конфесійну приналежність церковно-релігійної споруди. Наприклад, про це читаємо у таких матеріалах, як “Міжконфесійний конфлікт сколихнув Збаражчину” (*Релігія в Україні*, 10.09.2009), “Міжконфесійний конфлікт на Різдва сколихнув Бучачину” (*Часопис*, 10.01.2020), “Міжконфесійні конфлікти на Волині: хто, де й куди перейшов” (*Конкурент*, 21.01.2019), “Міжконфесійний конфлікт у Рясниках Гощанського району. Позиція сторін” (*РадіоТрек*, 22.11.2016), “Греко-католики та православні побилися через церкву у Коломиї” (*Захід.Нет*, 23.10.2017), “Благовіщенська церква під Московським патріархатом: чи буде поставлено крапку?” (*Дзеркало медіа*, 7.06.2017), “На Полтавщині Московський патріархат відібрав у селян церкву” (*Захід.Нет*, 28.06.2017). “Міжконфесійний конфлікт між громадами УПЦ КП та Української православної Церкви” (*Укрінформ*, 25.09.2015).

Вже навіть із заголовків текстів бачимо, що УПЦ МП є основним інформаційним приводом до висвітлення у медіа. Але вже з 2019 р., коли Україна отримала томос про автокефалію Православної Церкви, матеріали видань основним об’єктом висвітлення міжконфесійних конфліктів роблять новоутворену ПЦУ. Зокрема, читаємо: “Православна міграція. На Прикарпатті ще є 30 храмів Московського патріархату” (*Репортер*, 14.02.2019), “На Рівненщині громада ПЦУ прорвалася до церкви попри прокльони священиків” (*Захід.Нет*, 10.03.2019), “На Волині парафії у Радошині і Битені перейшли до ПЦУ” (*Конкурент*, 23.01.2019), “На Рівненщині громада ПЦУ прорвалася до церкви попри прокльони священиків УПЦ МП” (*Захід.Нет*, 10.03.2019), “У селі на Тернопільщині стався конфлікт між парафіянами ПЦУ та УПЦ (МП)” (*Захід.Нет*, 4.02.2019).

Варто зазначити, що медіа здійснювали також аналітичне осмислення міжконфесійних конфліктів, шукаючи їх джерела виникнення та шляхи розв’язання. Журналіст західноукраїнського регіонального інтернет-видання “Захід.Нет” В. Расевич у розгорнутому матеріалі “Мракобісся, магія і кіч” (17.10.2013) пише про конкуренцію в українському суспільстві різноманітних конфесій за впливи на світську владу та за впливи/домінування одного релігійного згромадження над всіма іншими. Н. Кісь також на сторінках цього видання говорить про неможливість доброго міжконфесійного співіснування з УПЦ МП, яка не дозволила похоронити не хрещеного у Московському патріархаті хлопчика та неодноразово забороняла здійснювати поховання воїнів, які “не з її клубу” (“Гібридне православ’я”, *Захід.Нет*, 10.01.2018). Власне, варто зауважити, саме відсутність поваги до загиблих у російсько-українській війні стала тригером повного несприйняття в українському суспільстві. Відповідно, це вкотре засвідчило необхідність утворення власної православної Церкви. Власне саме таку візію створювали матеріали медіа про ПЦУ.

У контексті міжконфесійних конфліктів та відносин медіа намагаються розкрити тему політичної складової в існуванні цих конфліктів. Розгорнутий матеріал щодо цієї проблематики читаємо на сайті Релігійно-інформаційної служби України у матеріалі В. Мороза “Конфлікт за храми між православними в Україні: аналіз досвіду двох років” (*RISU*, 8.02.2016). Автор зауважує,

що українська політика використовує Церкву в своїх інтересах, і навпаки – Церква використовує політику у власних інтересах. З одного боку, агітують після літургії, а з іншого – самі отці беруть участь у виборах.

Варто зауважити, що кожний новий Президент намагається бути покровителем для тієї чи іншої конфесійної гілки, чим часто користувалися церковні ієрархи у боротьбі за майно. Про це особливо яскраво свідчать періоди президентства В. Ющенка, В. Януковича, П. Порошенка.

Власне, з огляду на це медіа вибудовують іншу візію: про необхідність взаємного невтручання політики і Церкви, тобто реальне відокремлення Церкви від держави, як це і декларує Конституція України.

Помаранчева революція і Революція Гідності, військова агресія Росії на території України оголила у ЗМІ та суспільстві ще одну проблему не тільки міжконфесійних конфліктів, а й православ'я загалом – реальну суть УПЦ МП. У медіа прокотилася активна хвиля публікацій про те, що саме ця Церква є надійною зброєю ФСБ Росії на території України (*“Православна імперія та російська імперія”*. – *Захід.Нет*, 19.10.2018; *“Російський агресор докладає чимало зусиль і великі кошти, щоб розхитати міжконфесійний мир для дестабілізації України”*. – *Парубій*. – *Цензор.нет*, 24.11.2016).

Процес отримання Українською Церквою томосу медіа не тільки висвітлювали у ключі переходу парафій до новоутвореної ПЦУ, а й інформували про низку подій навколо УПЦ МП, яка найбільше опиралася рішенню Всленського Патріарха Варфоломія I. Міжконфесійні конфлікти за храми можуть розхитати ситуацію в середині держави – це основна проблематика таких матеріалів, як *“Православна імперія та російська імперія”* (*Захід.Нет*, 19.10.2018), *“Священнику УПЦ МП з Рівненщини вручили підозру в розпалюванні релігійної ворожнечі”* (*Захід.Нет*, 17.03.2019), *“Екс-нардеп назвав замовників релігійних провокацій в Україні”* (*ЗІК*, 13.12.2018), *“СБУ під час обшуків знайшли у священників УПЦ МП пропагандистські матеріали”* (*Захід.Нет*, 7.12.2018).

Вищеокреслені проблематики формують візію відсутності українського національного духу в УПЦ МП, що зумовлено і природою, і діяльністю цієї структури. Саме міжконфесійні конфлікти часто є результатом її діяльності.

Власне Росію найчастіше ЗМІ називали замовником та інспіратором міжконфесійних конфліктів в Україні (*“Росія може використати “міжконфесійний конфлікт” для відкритого вторгнення в Україну”*, – *СБУ/Захід.Нет*, 10.12.2018; *“Інспірування релігійних конфліктів може стати приводом для вторгнення РФ”*, – *Грицак/Цензор.нет*, 13.12.2018; *“Релігійні провокації та теракти: в СБУ розповіли, як РФ може створити привід для відкритого воєнного вторгнення”*. – *Уніан*, 10.12.2018; *“Росія може інспірувати міжконфесійні конфлікти для вторгнення в Україну”*, – *СБУ/УНН*, 10.12.2018).

Звідси випливає інша візія – Церква як засіб у руках Росії на шляху до поневолення України у XXI ст. Це зумовлює необхідність нагального захисту всіх сфер суспільно-політичного, економічного, культурного і релігійного життя українського народу.

Аналіз публікацій медіа дав змогу виокремити такі концепти, які є ядром висвітлення конфліктогенності міжконфесійної проблематики: *боротьба за майно* (за церковно-релігійні споруди), *взаємовтручання* (взаємопроникнення політики і Церкви), *російська зброя* (УПЦ МП як важіль впливу в руках Росії на процеси в Україні), *національний дух* (необхідність його для уникнення міжконфесійних конфліктів). Потрібно говорити і про концепт *томосу*, який не тільки зумовив зміни в усталеному церковно-релігійному житті країни з його міжконфесійними конфліктами, а й відкрив закулісся боротьби за першість у державі церковних ієрархів різних рівнів.

У контексті розгляду проблематики міжконфесійних конфліктів цікаві результати моніторингу контенту таких інформаційних порталів, як “ЗІК”, “Захід.Нет”, “Цензор.нет”, “Українська правда”. Зокрема, перший інформаційний портал упродовж свого функціонування порушував проблему міжконфесійних конфліктів у 134 публікаціях, з яких аналітичними є лише 10. “Захід.Нет” – упродовж 2013–2019 рр. у 60 текстах, з яких аналітичні 13. Хоча останні два всеукраїнські інтернет-видання в інформаційному висвітленні проблеми брали участь (більше ніж

100 матеріалів у кожному упродовж 2007–2019 рр.), але аналітичному розгляді не надавали значення (УП – 10 текстів у рубриці “Блоги”, у ЦН – взагалі відсутні аналітичні тексти на цю тему). Така статистика ілюструє певну нерівномірність висвітлення теми міжконфесійних конфліктів на рівні регіонального та загальноукраїнського медіа.

Перспектива для подальших наукових досліджень. Для подальших наукових пошуків перспективними є декілька тем. По-перше, це мова ворожнечі засобів масової комунікації, яку журналісти використовують, висвітлюючи церковно-релігійні теми. Власне, вона характеризує міжконфесійні конфлікти. Другою темою для подальших наукових розробок є пошук відповіді на питання про роль соціальних мереж у висвітленні/розв’язанні міжконфесійних конфліктів.

Висновки. 1. Огляд матеріалів медіа засвідчив тенденцію до зміни акцентів у висвітленні міжконфесійних конфліктів у зв’язку з реальними наслідками отримання томосу про автокефалію Української Церкви. Якщо до 2019 р. у медійному висвітленні конфліктів переважало протиставлення УПЦ МП – УПЦ КП, то вже згодом – УПЦ МП – ПЦУ, УПЦ КП – ПЦУ. Рідше траплялися конфлікти між вищезазначеними Церквами та УГКЦ.

2. Проблематику міжконфесійних конфліктів медіа висвітлюють з позицій концептів *боротьба за майно, УПЦ МП як російська зброя, інспірація, взаємотручання держави та Церкви, національний дух, томос.*

3. Візію міжконфесійних конфліктів медіа подають крізь призму тих внутрішньодержавних та міждержавних процесів (насамперед маємо на увазі російсько-українських відносин), що відбуваються навколо усіх конфесій, які функціонують на території України.

4. Регіональні та загальноукраїнські медіа нерівномірно висвітлюють проблему міжконфесійних конфліктів. Аналітична складова її осмислення представлена вкрай рідко, що може свідчити про відсутність певної інформаційної політики щодо висвітлення церковно-релігійних проблем або про відсутність професійних журналістських кадрів у цій сфері.

1. Бондаренко В. *Міжконфесійний конфлікт на Україні: витоки, стан і шляхи подолання* / Володимир Бондаренко // *Людина і світ*. 1991. № 3. С. 2–10.

2. Палінчак М. *Релігійні конфлікти в сучасній Україні [Електронний ресурс]* / М. Палінчак. – Режим доступу: http://vjhr.sk/archive/2015_4_2/13.pdf

3. Бабій М. *Міжконфесійні відносини: теоретичний і практичний аспекти виміру* / М. Бабій // *Релігійна свобода: наук. щорічн. К., 2005. С. 5–19.*

4. Бабій М. *Міжконфесійні конфлікти у контексті міжконфесійних ідентичностей* / М. Бабій // *Релігія і нація в суспільному житті України і світу [за ред. Л. Филипович]. К., 2006. С. 207–218.*

5. Балух В. *Міжконфесійні конфлікти: причини, типологія, шляхи подолання* / В. Балух // *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4 (23–24). С. 122–130.

6. Бойко А. *Характер висвітлення етнорелігійної проблематики у мас-медіа України [Електронний ресурс]* / Алла Бойко. Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1968>

7. Бойко А. А. *Релігія в мас-медіа України: тексти лекцій* / А. А. Бойко. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут журналістики. 2009. 158 с.

8. Скленар І. *Сенсаційність чи правдивість і точність в інформаційних та аналітичних матеріалах релігійної тематики (за публікаціями преси та інтернет-видань)* / І. Скленар // *Український інформаційний простір*. 2018. № 2. С. 176–188.

9. *Долаючи бар’єри: Роль ЗМІ у висвітленні конфліктно-чутливих тем. Спеціальний звіт [заг. ред. Діана Дуцик]. К.: ГО “Детектор Медіа”, 2016. 48 с.*

References

1. Bondarenko V. (1991). *Mizhkonfesiiniy konflikt na Ukraini: vytoky, stan i shliakhy podolannia. Liudyna i svit. – Human and world*, 3, 2–10 [in Ukrainian].
2. Palinchak M. *Relihiini konflikty v suchasni Ukraini*. Retrieved from http://vjhr.sk/archive/2015_4_2/13.pdf [in Ukrainian].
3. Babii M. (2005) *Mizhkonfesiini vidnosyny: teoretychnyi i praktychnyi aspekty vymiru. Relihiina svoboda. Naukovi shchorichn. – Religious freedom. Scientific Yearbook*, 5–19 [in Ukrainian].
4. Babii M. (2006) *Mizhkonfesiini konflikty u konteksti mizhkonfesiinykh identychnosti*. In L. Fylypovych (Ed.), *Relihiia i natsiia v suspilnomu zhytti Ukrainy i svitu* (pp. 202–218). Kyiv [in Ukrainian].
5. Balukh V. (2016) *Mizhkonfesiini konflikty: prychyny, typolohiia, shliakhy pdolannia. Relihiia ta sotsium. – Religion and society*, 3– 4 (23–24), 22–130 [in Ukrainian].
6. Boiko A. *Kharakter vysvitlennia etnorelihiinoi problematyky u mas-media Ukrainy*. Retrieved from <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1968> [in Ukrainian].
7. Boiko A. A. (2009) *Relihiia v mas-media Ukrainy: Teksty leksii*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Instytut zhurnalistyky. [in Ukrainian].
8. Sklenar I. (2018) *Sensatsiunist chy pravdyvist i tochnist v informatsiinykh ta analitychnykh materialakh relihiinoi tematyky (za publikatsiiamy presy ta internet-vydan) / I. Sklenar // Ukrainskyi informatsiinyi prostir. – Ukrainian information space*, 2, 176–188 [in Ukrainian].
9. Dutsyk D. [Ed.] (2016) *Dolaiuchy bariery: Rol ZMI u vysvitlenni konfliktno-chutlyvykh tem. Spetsialnyi zvit*. Kyiv: HO “Detektor Media” [in Ukrainian].